

Тамара ПОЛІЩУК
(Харківщина)

„ЧОРНІ ЖНИВА” ТА „СТОЛИЦЯ ВІДЧАЮ”:

З історії створення книг про Голодомор на Харківщині

В межах України 1932-1933 років важко знайти людину, сім'я якої під час Голодомору не втратила когось із далеких чи близьких родичів. Правду про цю страшну моровицю, спрямовану проти нашої нації, треба донести цілому світу. Дуже важливо, щоб ця проблема стурбувала кожного співвітчизника, ставши національною ідеєю, яка об'єднає всіх українців.

Доля розпорядилася так, що на початку 90-х років ХХ ст. довелося із журналіста обласної газети перекваліфікуватися на музейного працівника, очолити тільки-но створений у місті Валки Харківської області районний краєзнавчий музей. Отримавши більше часу для пошукової роботи, саме тоді вирішила здійснити свій давній задум,— провести власне розслідування трагедії, про яку багато чула з усних старих людей, але нічого не могла довідатися із доступної тоді літератури.

Так як дослідження подій часів Голодомору проводила паралельно з вивченням інших краєзнавчих тем, робота затягнулася майже на 4 роки. Розпитувала старожилів, вивчала документи Державного архіву Харківської області, згодом - Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Харківщина, як столична область, на початку 30-х років минулого століття була однією із центральних зон голодоморного лихоліття, а відтак Валківщину страшна участь також не обминула. Завдяки родючим чорноземам, наш район потрапив до 22 найважливіших хлібозаготівельних районів республіки¹, а в кінці 1932 року за невиконання непосильного плану хлібоздачі – оголошений претендентом на „чорну дошку” смертників².

Якщо в Харківській області, за даними місцевих науковців, коефіцієнт смертності в 1932-1933 рр. склав 25 %³, то у Валківському районі він був ще більшим – перевищував 30%. Вимерло понад 25 тис. чоловік сільського населення. Шляхом опитування старожилів було поіменно встановлено 2 тис. 172 жертви навмисного голоду⁴.

На конкретному матеріалі з історії свого району – маленького шматочка української території, враженої жорстоким лихом, спробувала дошукатись передумов, причин і наслідків спланованого смерчу, який спустошив Україну.

Коли робота над книгою під назвою „Чорні жнива” в основному була завершена, почала шукати в Харкові науковця, котрий би кваліфіковано її оцінив, зробив слушні зауваження, дав поради, однак пошуки не увінчались успіхом. Вивченням Голодомору у першій столиці України тоді ніхто відкрито не займався.

Влітку 1995 р. у Валківський район прибула фольклорно-етнографічна експедиція „Муравський шлях”, очолювана відомим українським письменником Василем Скуратівським, разом із членами якої до нас завітав дослідник Голодомору із Франції Володимир Бойчук. Представник діаспори став першим

науковцем, який дав схвальну оцінку моїй праці.

Лише значно пізніше, ближче познайомившись із Володимиром Бойчуком, усвідомила, з якою незвичайною людиною звела мене доля. Він був близьким другом організаторів Асоціації дослідників Голодоморів в Україні Лідії Коваленко та Володимира Маняка, допомагав їм у створенні знаменитої тепер Народної Книги-Меморіалу „33-й : Голод”⁵, а після смерті цього подружжя організував переклад книги на французьку мову та видав її у своїй країні. Завдяки Володимиру Бойчуку світова співдружність дослідників української трагедії поповнилася кількома французькими вченими.

Саме від цього зарубіжного науковця з українським корінням вперше довідалася про існування Асоціації дослідників голодоморів, тільки-но створеної тоді в Києві, за його рекомендацією стала членом цієї всеукраїнської добровільної громадської науково-дослідницької і культурно-просвітницької організації.

Першими, з ким познайомилася і почала співробітничати в Асоціації, були науковці з Інституту історії України НАНУ Василь Марочко та Олександра Веселова, які є тепер відомими не тільки в Україні, а й у світі, фахівцями з проблем Голодомору. Фінансову допомогу у виданні книги надав американський філантроп українського походження Маріян Павло Коць, який є одним із „батьків” Асоціації, членом її Ради та представником у діаспорі. М. П. Коць написав до книги передмову, в якій, зокрема, закликав дослідників із інших районів України долучатися до важливої справи, вписувати нові сторінки до всенародного літопису пам’яті і скорботи. „Ми є й будемо тими, які вирішили заповнити прогалину у світовій історії людства й познайомити всі народи із найбільш замовчуванним злочином – голодомором-геноцидом 1932-1933 років в Україні”, - завершив своє звернення до читачів видавець „Чорних жнив”⁶.

До видання документального збірника долучилися також американська фундація колишніх харків’ян подружжя Марії і Олександра Семененків та Східноєвропейський інститут ім. В. Липинського у Філадельфії (США).

Книга „Чорні жнива” залишалася майже непоміченою на Харківщині, бо її невеликий тираж (1000 прим.) було розповсюджено у Валках, Києві та за кордоном. Прочитавши книгу у Канаді, вихідець із нашої місцевості Володимир Токар виявив бажання також поділитися спогадами про пережите в 1932-1933 рр. Ці нотатки В.Токаря, поєднані з іншими документами людського болю і гніву, увійшли до другого впорядкованого мною збірника, виданого 2006 р. під назвою „Столиця відчаю. Голодомор 1932-1933 рр. на Харківщині”.

Поштовх до створення нової книги дали листи-свідчення очевидців трагедії, надіслані ще 1993 р. на залик організаторів наукової конференції „Слобожанщина. Голодомор 1932-1933 рр.” З певних причин ті листи не були оприлюднені. Отримавши від організаторів зазначеної конференції дозвіл на їх публікацію, додала свідчення, зібрані під час особистого спілкування з очевидцями Голодомору та надіслані з різних областей колишньої столичної Харківської області (Харківської, Полтавської та Сумської) після закликів до цього у пресі. Свідчень набралось більше сотні. Коментарем до них, за моїм баченням, мали стати місцеві дослідження.

Плануючи нову книгу, поставила собі за мету об’єднати в одному виданні

наукові праці нечисленних поки що харківських дослідників, які, усвідомивши глибину трагедії, взялися детальніше осягнути утаєну правду і поділитися нею з іншими людьми.

До таких пошуковців належить, зокрема, історик за фахом і краєзнавець за покликанням, який особисто пережив два радянські голодомори, Микола Беляєв (нині, на жаль, покійний) з міста Богодухова Харківської області. Головна заслуга Миколи Семеновича полягає в тому, що він чи не перший серед українських дослідників спробував проаналізувати матеріали архіву часів Голодомору однієї з районних установ реєстрації актів цивільного стану громадян (Богодухівського району), доступ до яких в Україні був суворо обмеженим з 1934 р. аж до недавніх часів.

Інформація, отримана М.Беляєвим із Книг реєстрації померлих за 1933 р., дає змогу не лише простежити за календарем наростання смертності в райцентрі Богодухів та прилеглих до нього селах, а й проаналізувати вік покійних, узагальнити дані про причини кончин, звірити цю офіційну статистику із свідченнями земляків, які вціліли після штучної моровиці.

Микола Беляєв на конкретних прикладах довів, що великі втрати людей від голоду старанно приховувалися й маскувалися. Досить часто графа про причину смерті заповнювалася фальшивим діагнозом, незрозумілою аббревіатурою або взагалі лишалася порожньою. Записи про те, що смерть настала від голоду чи недоїдання, робилися досить рідко.

До книги „Столиця відчаю” увійшло також наукове дослідження харків’янина Костя Черемського про репресії щодо традиційних українських співців та про знищених кобзарів, які співали „Думу про Голод” та інші заборонені владою народні твори.

Кандидат історичних наук Єлизавета Яценко, яка першою в Харківській області захистила дисертацію про трагічну сторінку української історії, підготувала для книги статтю „Голодомор 1932-1933 рр. на Харківщині: причини, перебіг, наслідки”. За даними цієї дослідниці, підтвердженими іншими науковими джерелами, столична область втратила внаслідок штучного голоду близько 2 млн. своїх жителів⁷.

Картину спланованого знищення людей доповнили включені до книги документальні матеріали з іноземних джерел: донесення з Харкова, датовані 1933 р., італійського консула С. Граденіго та німецьких дипломатів, деякі із численних звернень про допомогу голодуючій Україні, свого часу направлені до Ліги Націй, інші матеріали про українську катастрофу, які вперше побачили світ за кордоном.

Передмову до «Столиці відчаю» написав відомий харківський вчений доктор історичних наук, професор Володимир Калініченко.

Книга побачила світ завдяки фінансовій підтримці М. П. Коця.

Видання «Столиці відчаю» викликало громадсько-політичний резонанс в регіоні. Електронна версія книги в листопаді 2006 р. була розміщена на сайті Харківської обласної держадміністрації. Відбулися презентації у Харківській державній академії дизайну і мистецтв (в рамках художньо-документальної виставки «Розгойдані дзвони пам’яті»), в Харківському художньому музеї (в рамках міжнародної наукової конференції «Слобожанські читання»), у Харківській міській та Валківській районній радах, у вітчизняних та зарубіжних телевізійних і

радіопрограмах. Під час презентації книги «Столиця відчаю» у прес-центрі харківського інформгентства SQ серед журналістів було розповсюджено відкритого листа до керівників Харкова і області під назвою «Чи буде Меморіал пам'яті в столиці Голодомору?» Лист знаменував початок громадського руху харків'ян за гідне вшанування пам'яті жертв трагедії.

23 жовтня 2007 р. у Харкові на засіданні Координаційної ради з підготовки заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору в Україні Президент В.А.Ющенко у виступі після цитування свідчень із збірника «Столиця відчаю» сказав: «Від імені держави висловлюю подяку упоряднику цієї прекрасної книги».

У 2007 р. перевидання книги «Столиця відчаю» з доповненнями було здійснене на замовлення Управління у справах преси та інформації Харківської обласної державної адміністрації⁸.

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. –Ф.1. – Оп.6. – Спр.237. – Арк.207-217. Засвідчена копія.

² Державний архів Харківської області. – Ф. Р-154. – Оп.1. – Спр.24. – Арк. 160. Агітаційна листівка.

³ Вечірній Харків. – 1990. – 2 лютого.

⁴ Чорні жнива: Голод 1932–1933 років у Валківському та Коломацькому районах Харківщини. (Документи, спогади, списки померлих). – Київ – Харків – Нью-Йорк – Філадельфія. – 1997. – С. 15

⁵ 33-й: Голод. Народна Книга - Меморіал. – К., 1991.

⁶ Чорні жнива. – С. 5.

⁷ Столиця відчаю. Голодомор 1932–33 рр. на Харківщині вустами очевидців. Свідчення, коментарі. – Харків – Нью-Йорк – Львів. -2006. – С.381.

⁸ Тамара Поліщук. Столиця відчаю. Голодомор 1932–1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. Видання друге, доповнене. – Х., 2007.